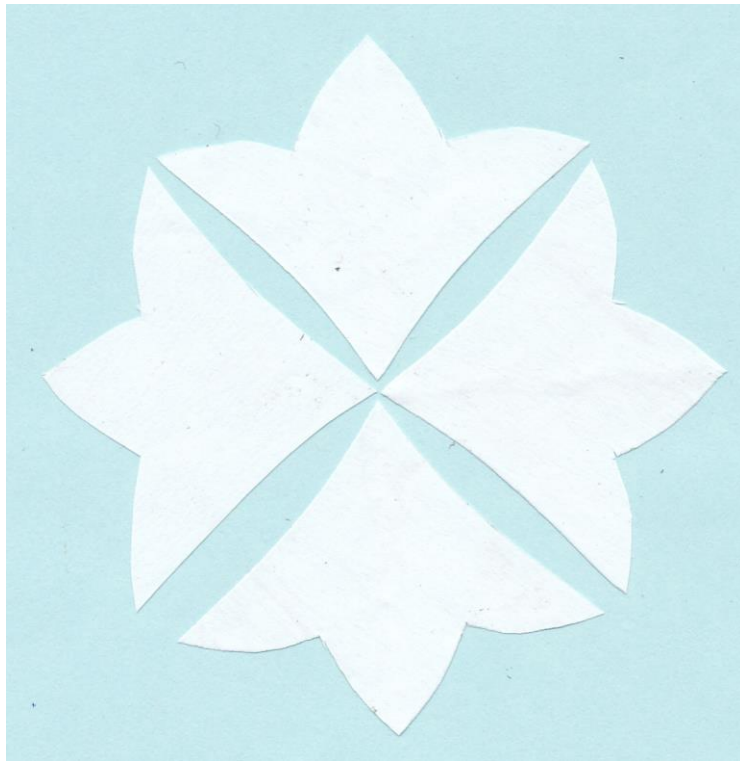

ФРАЗЕОЛОГИЧНИ ЕТЮДИ

ФРАЗЕОЛОГИЧНИ ЕДИНИЦИ С КОМПОНЕНТ

ЧИСЛИТЕЛНО ИМЕ В БЪЛГАРСКИЯ И РУМЪНСКИЯ ЕЗИК В ОБЩОБАЛКАНСКА ПЕРСПЕКТИВА

Маргарита Гетова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Настоящата разработка разглежда сходствата във фразеологичните единици с компонент числително име в два балкански езика – български и румънски, като в редица случаи са приведени съответствия и от други езици – албански, гръцки, руски и английски. Опирайки се на теорията за съществуването на семантично господстващ компонент сред елементите на фразеологичната единица, целта на предложението анализ е да покаже, че числителните играят съществена роля в изграждането на фразеологичната семантика, въпреки правилото за задължително преосмисляне на словосъчетанието при трансформацията му във фразеологизъм.

Ключови думи: фразеология, семантично ядро, числително име, фразеологична семантика, езици в контакт, Балканистика, Балкански езиков съюз

This paper presents an analysis of the similarities in some phraseological units containing numerals and is based on selected phraseological material from two Balkan languages – Bulgarian and Romanian, as well as on phraseological equivalents from other languages, including Albanian, Greek, Russian and English. Based on the theory of the existence of a dominant component among the phraseological unit's elements, which may be considered the semantic core of the idioms, the purpose of the proposed analysis is to illustrate that numerals play a significant role in constructing the phraseological semantics, despite the rule that phraseological units are stable word-groups with partially or fully transferred meanings.

Keywords: phraseology, semantic core, numeral, phraseological semantics, languages in contact, Balkan studies, Balkansprachbund

Фразеологизмите, метафорите и символите са ценен източник на сведения за културата и менталитета на един народ. Фразеологичният пласт на езика се явява негов “строителен материал” и по мнението на Ройзенсон е „най-самобитното езиково явление“, което отразява национални и културни специфики (Съсоева 2016).

Настоящото изследване е концентрирано предимно върху румъно-българските сходства в областта на фразеологията, като в отделни случаи се посочват паралели и с останалите езици от Балканския езиков съюз, както и с други европейски езици. Обектът на изследване е езиков материал от един славянски и един романски език. Въпреки че принадлежат към различни езикови семейства, румънският и българският в продължение на векове съществуват в непосредствен контакт, а двата народа споделят не само една граница, но и история, култура и обичаи (Калдиева-Захаријева 2005: 7–8). Двата езика са част и от Балканския езиков съюз, който включва българския, румънския, албанския и гръцкия, притежаващи редица общи особености и представящи израз на типичен случай на езикова конвергенция. На базата на материал, ексцерпиран от различни фразеологични речници, настоящата разработка ще разгледа сходствата и разликите в румъно-български фразеологични единици с компонент числително име, за да проследи „поведението“ на числителните, как те се реализират и дали губят или до известна степен пазят своята основна семантика. Изследването се основава главно на ексцерпиран фразеологичен материал от *Румъно-български фразеологичен речник* на Стефана Калдиева-Захаријева (София 1997), по-долу отбелязван като РБФР, от *Балкански фразеологичен речник*, издаден в Албания от албанския лексиколог Яни Томай (Томай 1999), по-долу отбелязван като FFB, както и от интернет източници и речници, които са използвани за откриването на някои фразеологични успоредици в румънския, гръцкия и албанския – *Fjalor i gjuhës shqipe së sotme* (FGSS), *Ελληνοαγγλικό Λεξικό*, *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX) и други.

Още в началото трябва да се направи уговорката, че еднаквостта на различните фразеологични модели и еднаквостта на значенията им в балканските езици не във всеки случай е характерна само и единствено за тях. Както отбелязва К. Ничева, „при фразеологизмите с компонент числително име се наблюдава нарушаване на точния, естествения брой на определени десигнати, като тези десигнати са различни в различните езици, но механизмът на възникването им е един и същ“ (Ничева 1978: 21).

Важна и централна роля в семантичната характеристика на фразеологичната единица (по-долу ФЕ) играе лексикалният елемент. С оглед на броя и вида на компонентите на ФЕ, Калдиева-Захаријева отбелязва, че „формациите от съществително и числително име са незначителен брой в румънски и български“, а семантиката им се е

свела до наречия за начин и място (Калдиева-Захаријева 2005: 43–44). Въпреки че се отличават със значително по-малка фреквентност, ще се опитаме да докажем, че в определени случаи числителните имат важна функция за изграждането на фразеологичната семантика. Този въпрос е накратко разгледан в монографията на Кети Ничева *Българска фразеология*. Според нея семантичен център на ФЕ могат да бъдат и числителните. Например в следните случаи: *бозая (суча) от две майки* ‘от две места извличам облага за себе си’, *с един курушум два заека, стоя между два огъня*. В приведените примери числото **две** може да се счита за семантично ядро, смислов център на съответната ФЕ (Ничева 1987: 124–126).

С оглед на горните изводи, в предложения по-долу анализ ще разгледаме именно въпроса за лингвистичния статус на фраземния компонент. Основните различия могат да се сведат най-общо до две трактовки: едната е, че „фраземният компонент напълно е изгубил словните си свойства и няма никакво участие в изграждане на фраземната семантика, другата е, че той представлява специфична употреба на думата“ (Вътов 2013: 91).

Един от механизмите при възникването на ФЕ е нарушаването на онова, което е естествено, типично, закономерно, като в дадения фразеологизъм се наблюдава противоречие между значението на образа на фразеологичната единица и реалната действителност. Числителните имена (бройни и редни), които са система с определена последователност и точност, са по естеството си удобни за използване при създаването на ФЕ. С нарушаване на естествено дадените реалности, като се увеличава или намалява броят било на соматизми, било на други точно определени по брой природни и други десигнати с използване на хипербола и алегоричност се създават фразеологични единици в различни, дори несродни езици. Това явление може да се обясни с факта, че „семантичните модели с компонент числително име се създават обикновено на логико-лингвистична основа и затова са общочовешки и общовалидни“ (Ничева 1978: 20).

Спрямо материала, взет от гореспоменатите речници, отправна точка за нашия анализ ще бъдат примерите от румънския език. Ще се спрем само някои от тях, групирайки ги в семантични гнезда.

Често чрез числителни като компонент на фразеологичната единица и названия на части от човешкото тяло, соматизми, които вървят по двойки, се изразява внимание или

невнимание към нещо или някого. Струва си да отбележим, че соматичната фразеология представлява особен интерес за учените, тъй като тя е антропоцентрично насочена, а соматичните фразеологични единици отразяват човешкото възприятие към околния свят. „Човешкото тяло се явява първоначалният мащаб, който участва в измерването и разбирането на предметите и явленията от реалността“ (Стоянова 2013: 96). Така например *a-și deschide ochii în patru* букв. ‘отварям си очите на **четири**’ – ‘внимателно, зорко наблюдавам и оглеждам всичко наоколо, старая се да видя всичко, да не пропусна нещо’ – има пълно съответствие и в български *отварям си очите на **четири***, и в албански (FFB) *i bëj sytë katër* букв. ‘правя си очите **четири**’. Смесът на удвояването на очите е, че ако две очи виждат какво става около нас, то четири виждат скритите от обикновения поглед неща. На български съществува и фразеологизъм, идентичен по семантика с *отварям си очите на **четири*** – *отварям си очите на **четиринайсет***. Възможно е четиринайсет да се е появило по аналогия с четири или за да усили още повече значението за ‘внимателно, зорко наблюдавам и оглеждам всичко наоколо’. Това явление не е засвидетелствано в румънския, където удвояването на двете очи е достатъчно, за да изрази повишено внимание. За сметка на това в гръцкия език като факултативен компонент на фразеологичната единица четиринайсет е засвидетелствано в следния израз – *τα μάτια σου τέσσερα <ή δεκατέσσερα>* букв. ‘очите ти на **четири** <или **четиринайсет**>’ за човек, който много внимава, който е с ума си. Друг пример с прекомерно умножаване на чифтния сетивен орган в румънски е *a aștepta pe cineva cu 40 (patruzeci) de ochi* букв. ‘чакам някого с **четирийсет** очи’, т.е. с голямо нетърпение, с голямо желание (чакам, очаквам някого), с **четири** очи чакам, очаквам някого. В български семантичният еквивалент е отново *отварям си очите на **четири***.

По идентичен начин се обяснява и появата на съчетанията *a-și face urechile în patru*, *a asculta cu zece urechi* – ‘1. Много внимавам, бдя, слухтя да не се случи нещо непредвидено, нещо неприятно, лошо и 2. Съсредоточавам вниманието си, за да дочуя нещо’, със съответствия на български *ушите ми са на **четири***; *наострям уши*; *целият се превръщам в слух*; *пускам дългото ухо*. Отново намираме пълно семантично съответствие в албански – *i bëj veshët katër* букв. ‘правя си ушите **четири**’. В гръцки, а още и в български без числително отново се предава същата идея чрез изразите *превръщам се в слух* и *είμαι όλος αφτιά* букв. ‘целият съм уши’.

Идеята за общуване насаме, тайно с някого се изразява и в българския, и в румънския с числителното **четири** – *a vorbi între patru ochi, a vorbi între patru pereți* идентични с българските *говоря на четири очи, говоря между четири стени* с някого. В случая числителното **четири** е синекдотично употребено като синоним за двама души и организира семантиката на ФЕ. Казаното на **четири** очи предполага, че само двама души ще участват в разговора и всичко, което ще си кажат, ще се знае само от тях.

Изразите за луд, побъркан, ненормален човек са много и разнообразни в румънския и българския език. Изобщо евфимистичното назоваване на различни недъзи се характеризира с множество варианти. Тук ще приведем само някои примери, които се изграждат с числително име. Румънското *a fi cu trei roate la car* букв. ‘с **три** колела на каруцата съм’ има еквиваленти в българския: *липсва ми едната дъска, хлопа ми едната дъска*, също и *развъртени са ми бурмите*. Интересното е, че умствената нестабилност в румънския се изразява с нестабилността на каруцата – реалия, присъстваща в живота на човека в миналото. Явно умственото здраве е било възприемано като механизъм, и когато на един механизъм му липсва част, той не функционира. Заслужава внимание и примерът *a fi a cincea roată la car* букв. ‘**петото** колело в каруцата съм’, който с прибавяне на едно към четири изразява ненужен, излишен човек. В българския в израза *девета дупка на кавала съм* (при нормален брой осем), отново с прибавяне откриваме изразена същата идея за нещо излишно. В тези два случая би могло да става дума за езикова универсалия, тъй като изразите са разпространени и в английски език – *be a third wheel/a fifth wheel* със същата семантика – третото или петото тук са употребени синонимично и изразяват излишния човек, а изразът трето колело кореспондира с общоизвестната поговорка *two is a company, three is a crowd* в превод ‘**двама** са компания, **трима** са тълпа’. Румънският език се оказва по-богат от българския на фразеологични конструкции за квалифициране на побъркан, ненормален умствено човек. Такива са: *a fi într-o ureche* букв. ‘в **едно** ухо съм’; *a fi într-o doagă* букв. ‘в **една** дъска съм’; *a nu avea toate știfurile* букв. ‘нямам всички щифтове’. Съчетанието *a-i lipsi cuiva o doagă* има точни семантични и структурни съответствия в българския – *липсва ми едната дъска* и в албанския – *i mungon një dërrasë* букв. ‘липсва му **едната** дъска’.

Идеята за извличане на максимална полза, облага от нещо или някого или постигане на нещо голямо с минимални усилия се предава в румънския и в българския

най-често с числителните **едно** и **две**, като **едно** изразява нормалната даденост на нещата, а **две** показва двойната печалба, получена при определени действия. Изпълнението на две неща едновременно обикновено се оценява отрицателно, въпреки положителния резултат. Нека разгледаме следните примери:

A jusa la două nunți букв. ‘играя на **две** сватби’ с български еквиваленти: *седя на два стола, стоя на два стола*. *A lua două piei de pe o oaie, a scoate două piei de pe o oaie* букв. ‘вземам или дера по **две** кожи от **една** овца’, още и *a suga de la două oi* букв. ‘бозая от две овци’ – със значение – майсторски, ловко извличам максимална, двойна полза или облага от нещо, има семантични и структурни еквиваленти с вариативност на глаголите в българския: *дера от една овца <по> две кожи, смъквам / смъкна от една овца <по> две кожи, суча от две майки; бозая от две майки*. Пример с идентично значение откриваме и в руски – *две шкуры драть* (Никифорова 2014).

За постигане на двойна цел с минимално усилие в румънския се използва и следният фразеологизъм: *a lovi cu o măciucă două capete* букв. ‘удрям с **една** сопа **две** глави’. В българския семантичен еквивалент откриваме в общоизвестния израз: *с един куришум – два заека*; а в руски - *убивать/убить двух зайцев* (Никифорова 2014). В албанския, гръцкия и английския език, както и в много други езици, същата идея се изразява с числително **две** и лексемата *птици*: *te një gur vret dy zogj* букв. ‘с един камък убива две птици’ (FGSS); *με μια πέτρα σκοτώνει δύο πουλιά; μ' ένα σμπάρο δυο τρυγόνια* букв. ‘с **един** изстрел **две** птици (убивам)’; *kill two birds with one stone* букв. ‘убивам две птици с един камък’ (отбелязани в Ελληνοαγγλικό Λεξικό).

Идеята за лицемерен, двуличен и неискрен човек и в българския, и в румънския се изразява с числото **две**. Според речника на символите на Геербрант и Шевалие това е свързано с представите за сблъсък, отражение, противопоставяне. **Две** е числото на всички двузначности, то бележи постигнатото равновесие или скритите заплахи. В символиката двойният образ показва вътрешно раздвоение, противопоставяне, което може да означава противоположност и несъвместимост или пък допълване, плодородие (Шевалие, Геербрант 1995: 246–248). В приведените по-долу примери числителното **две** се явява като семантично ядро на фразеологизмите и е натоварено главно с негативни представи: *a fi cu două fețe* букв. ‘с две лица съм’ – ‘двуличен, неискрен, лицемерен съм’, на български – *с две лица съм, имам две лица*; диал. *двоелика лопата съм*; *a fi cu două limbi* букв. ‘с два

езика съм’ – с приблизителен семантичен еквивалент в българския: –*om cu două fețe* – ‘честоменящ мнението си според обстоятелствата, непостоянен, прикрит, лицемерен човек’, *taler cu două fețe* букв. ‘чиния с две лица’ и бълг. *фурнаджийска лопата, двоелика лопата*.

Идентичен по семантика и структура на горните примери е и албанският фразеологизъм *njëri me dy fytyra* букв. ‘човек с две лица’, отбелязан в FGSS. Отново привеждаме пример на английски, за да отбележим, че съчетанието се среща и в други езици – в английски *two faced* (двоелик човек), отново натоварено с негативни представи.

Като символ, натоварен с негативни представи за скрита заплаха, раздвоение, противопоставяне, числителното **две** се явява и в следните фразеологизми: *a sta între două focuri*, *a fi între două focuri* букв. ‘между два огъня съм’ със семантика ‘положението ми е крайно тежко, застрашен съм от опасности или неприятности от две страни, които обикновено са с противоположни интереси’. В българския: *стоя между два огъня; намирам се/намеря се между два огъня; между два огъня съм*. Същият фразеологизъм се среща и в английски *between two fires* и е широко разпространен в германските, романските, славянските, тюркските, угро-финските езици и други (по-подробно виж у Piirainen 2014). В дадените примери числителното **две** организира семантичния център на фразеологичната единица, а лексемата *огън* присъства като синоним на опасност, трудно положение, безизходица. Същата идея на български без числително се изразява и с фразеологизма *между чука и наковалнята съм*, който има по-честа употреба от *стоя между два огъня* е засвидетелстван и в румънски – *a fi între ciocan și nicovală*. В DEX е посочено, че лексемата *nicovală* е славянска заемка, откъдето би могло да се направи предположение за проникване на българския фразеологизъм в румънски.

В резултат на изследвания езиков материал се установяват редица сходства в представите и културните нагласи на българи и румънци, а и на балканските народи като цяло. Приведените примери илюстрират тезата, че в някои случаи числителното име е семантично ядро на фраземата, като пази в значителна степен собственото си значение. В други случаи то е изгубило изцяло количествената си семантика и е придобило качествена осмисленост (Вътов 2013: 98).

Библиография

Вътов 2013: Вътов, В. Фраземи с компонент числително име в българската фразеология. – Българска реч, 1/2013/, 91–98.

Калдиева-Захариева 2005: Калдиева-Захариева, С. Проблеми на съпоставителното изследване на българската и румънската фразеология. София: Акад. изд. М. Дринов, 2005.

Никифорова 2014: Никифорова, Н. В. Национално-културна семантика числителных в русских фразеологизмах, Екатеринбург, 2014. Електронно издание. [прегледан 28.01.2017].
<http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/28536/1/m_th_nikiforova_2014.pdf>.

Ничева 1978: Ничева, К. Към въпроса за семантичното моделиране на фразеологизмите. – Съпоставително езикознание, 5/1978/, 14–23.

Ничева 1987: Ничева, К. Българска фразеология. София: Наука и изкуство, 1987.

РБФР: Калдиева-Захариева, С. Румънско-български фразеологичен речник. София: Акад. изд. Проф. Марин Дринов, 1997.

Стоянова 2013: Стоянова, Е. В. Очи. Глаза. Гляделки: фразеологическите единици с компонентом *глаз/глаза* сквозь призмата на метафора. Шумен: Унив. изд. „Епископ Константин Преславски“, 2013.

Сысоева 2016: Сысоева С. В. Формирование лингвокультурологической компетенции при изучении фразеологии. – В: Модернизация Образования. Материалы XXIII Рязанских Педагогических Чтений 24 Марта 2016 Года. Електронно издание. [прегледан 28.01.2017]. <<http://www.rsu.edu.ru//wordpress/wp-content/uploads/2010/10/%D0%9F%D0%B5%D0%B4-%D1%87%D1%82%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BA%D0%B0.pdf>>.

Шевалие, Геербрант 1995: Шевалие, Ж; А. Геербрант. Речник на символите: Митове, сънища, обичаи, ритуали, форми, фигури, цветове, числа и др. Т. 1. София: Петриков, 1997.

DEX: Dicționarul explicativ al limbii române. Електронно издание. [прегледан 28.01.2017]. <<http://dexonline.ro/>>.

FFB: Tomai, J. Fjalor frazeologjik Ballkanik, Tiranë: Shtëpia botuese Dituria, 1999.

FGSS: Fjalor i gjuhës shqipe së sotme. Электронно издание. [прегледан 28.01.2017].
<<http://www.fjalori.shkenca.org/>>.

Piirainen 2014: Piirainen, E. – In: Phraseology in Multilingual Society, edited by E. Arsenteva. Cambridge Scholars Publishing, 2014. Электронно издание. [прегледан 28.01.2017].

<https://books.google.bg/books?id=g3MxBwAAQBAJ&pg=PA169&lpg=PA169&dq=%E2%80%9Cbetween+two+fires%E2%80%9C+idiom&source=bl&ots=zlbSHZ5plt&sig=SitQ6xKmTBkDe-Xn9BG8lq3YiO8&hl=en&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=%E2%80%9Cbetween%20two%20fires%E2%80%9C%20idiom&f=false>.

Ελληνοαγγλικό Λεξικό: Электронно издание. [прегледан 28.01.2017].
<<http://www.wordreference.com/gren/%CE%BC%27%20%CE%AD%CE%BD%CE%B1%20%CF%83%CE%BC%CF%80%CE%AC%CF%81%CE%BF>>.